

УДК 631.11

М. В. Щурик, д-р екон. наук

Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, м. Івано-Франківськ, Україна

КОНЦЕПТ РОЗВИТКУ ПРИРОДОРЕСУРСНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ

М. В. Щурик, д-р экон. наук

Ивано-Франковский университет права имени Короля Данила Галицкого, г. Ивано-Франковск, Украина

КОНЦЕПТ РАЗВИТИЯ ПРИРОДОРЕСУРСНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ

Mykhailo Shchuryk, Doctor of Economics

Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Galician, Ivano-Frankivsk, Ukraine

CONCEPT OF UKRAINE NATURAL RESOURCE AREAS DEVELOPMENT UNDER THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF POST-INDUSTRIAL ECONOMIC MODEL

Досліджено нинішні засади організації природоресурсної сфери. Звернено увагу на надмірне залучення природних ресурсів у господарський обіг. Зазначено, що діюча модель розвитку природоресурсної сфери в Україні оцінюється як затратна та виснажлива. Проаналізовано основні фактори, які спричинили занепад у використанні, збереженні та охороні природоресурсного потенціалу (ПРП). Запропоновано диверсифікацію напрямків використання природних ресурсів, радикальну зміну оцінювання їх властивостей соціумом. Рекомендовано нові теоретико-методологічні засади організації розвитку природоресурсної сфери в Україні.

Ключові слова: розвиток, відтворення, цінності, модель, власність, збереження, використання.

Исследованы нынешние основы организации природоресурсной сферы. Обращается внимание на чрезмерное привлечение природных ресурсов в хозяйственный оборот. Отмечено, что действующая модель развития природоресурсной сферы в Украине оценивается как затратная и истощительная. Проанализированы основные факторы, которые привели к ухудшению использования, сбережения и охраны природоресурсного потенциала (ПРП). Предложена диверсификация направлений использования природных ресурсов, радикальное изменение оценки их свойств социумом. Рекомендованы новые теоретико-методологические основы организации развития природоресурсной сферы в Украине.

Ключевые слова: развитие, воспроизводство, ценности, модель, собственность, сохранение, использование.

Investigate the current principles of organization of nature resource sector. Draws attention to the excessive involvement of natural resources into economic circulation. It is noted that the current model of natural resource sector in Ukraine is estimated as costly and exhausting. Analyzed the basic factors that caused the decline in the use, conservation and protection of natural resource potential (ERP). Proposed diversification possible use of natural resources, a radical change in the assessment of their property society. Recommended for new theoretical and methodological bases of the development of natural resource sector in Ukraine.

Key words: development, reproduction, value, model, ownership, storage, use.

Постановка проблеми. Надмірне залучення ресурсів природоресурсної сфери в господарський обіг, атрофоване сприйняття населенням цінностей природоресурсного потенціалу в Україні та Карпатському макрорегіоні зокрема призвело до зменшення природних ресурсів його потенціалу, погіршення екології та загострення соціальних проблем у суспільстві. Зазначені деструктиви обумовлюють потребу запровадження нового концепту розвитку природоресурсної сфери.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Природоресурсна сфера, складнощі, що впливають на розвиток природоресурсного потенціалу, постійно знаходяться в полі досліджень багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Зростаючий інтерес науковців до проблем стану, використання, збереження та охорони природних ресурсів пояснюється їх важливістю в життєдіяльності людей. Природні ресурси і життя людства є органічно взаємозв'язаними, збалансованими Світовим Розумом субстанції. Порушення встановленої рівноваги між ними може спричинити непередбачувані катастрофічні результати. Ось чому нині науковці перебувають у пошуках шляхів імплементації нових моделей розвитку природоресурсної сфери. На сьогодні, незважаючи на вагомий науковий внесок, в Україні відсутня загальнодержавна стратегія земле-

користування, яка враховувала б роль і значення земельно-ресурсного потенціалу у вирішенні екологічних, економічних і соціальних проблем країни [1, с. 46]. Означене стосується не лише земельних ресурсів, а й інших компонент природоресурсної сфери. Відсутність програми і стратегії розвитку природних ресурсів у нашій країні призводить до загострення суперечностей в інших сферах суспільної діяльності. Крім дисбалансів, у нагромадженні у світовій економіці зберігаються й навіть загострюються суперечності між працею та капіталом, розвитком і навколишнім середовищем, розміщенням ресурсів і продуктивних сил, національним регулюванням і глобальним характером міжнародної торгівлі, фінансів, процесів міграції [2, с. 12].

Одним із напрямів розвитку природоресурсної сфери стала приватизація. Передусім це стосується земель сільськогосподарського призначення. Однак, на думку багатьох науковців, приватизаційні процеси не забезпечили належну організацію відтворення земельно-ресурсного потенціалу. Приватизація землі сама по собі не забезпечує ні ефективного бізнесу на селі, ні збереження її родючості. Для цього необхідно сформувати сприятливі макроекономічні умови, за яких більшість господарств зможуть рентабельно вести свій бізнес [3, с. 80].

Деякі вчені пропонують змінити формат розвитку завдяки додатковому залученню природних ресурсів для потреб економіки, а також замінити ресурси організації суспільного відтворювального процесу. Мова йде не про необхідні еволюційні зміни, а про радикальну трансформацію світу та країн вже найближчим часом, яка чітко повинна враховувати заміну ресурсної бази розвитку [4, с. 98]. Нині, як ніколи раніше, виникає потреба змінити формат розвитку природних ресурсів, а також його цільове використання. Йдеться про запровадження постіндустріальних засад розвитку, які поки що залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Дослідити основні передумови та шляхи розвитку природних ресурсів із використанням засад постіндустріальної економічної моделі.

Результати дослідження. Надмірні затратні засади організації економічного розвитку в Україні завдяки залученню в господарський обіг додаткових природних ресурсів призводять до зростання їх вичерпності, збільшення забрудненості й засміченості. Як результат, значна частина з них перебуває на межі фізичного знищення або зникнення з лиця землі взагалі. Про це переконливо засвідчує швидке збільшення оголених від лісу лісогосподарських земель, зменшення дебіту водних ресурсів, депопуляція багатьох видів рослинного і тваринного світу, ріст забрудненості та засміченості тощо. Зрозуміло, що діючі засади, механізми економічного розвитку не відповідають сучасним потребам і вимогам. Означене переконує змінити формат організації використання та охорони природоресурсного потенціалу (ПРП).

Слід зазначити, що потреба запровадження нових теоретичних і методологічних засад економічного розвитку, включаючи використання ПРП, не є новою. В Україні неодноразово декларувалася потреба змінити економічну модель розвитку. Однак практичних заходів щодо її запровадження практично зроблено не було. За розмовами про реформи ми вже втретє тупцюємо на місці: повз пройшли структурні, технологічні та інформаційні революції останньої чверті ХХ ст., ми опинилися на узбіччі глобалізації, а нині – за межами входження в VI і підготовки умов для визрівання VII технологічних укладів [5, с. 68].

Вирішення завдань конструктивного розвитку природних ресурсів, збереження їх не лише для нинішнього, а й майбутніх поколінь стане об'єктивно можливим завдяки побудові нової соціально-економічної моделі, концепту, які б відповідали світовим надбанням. Тенденції та суперечності, які склались у світовій економіці, свідчать про те, що вже практично визріла і загострилась актуальність формування нового соціаль-

но-економічного устрою, який повинен відповідати викликам сучасності, особливо сприяти усуненню різноманітних форм нерівності та доступу до обмежених сировинних ресурсів [6, с. 58].

Імплементация нових засад використання природних ресурсів, на наше переконання, потребує радикальних перетворень у чинній державній природоресурсній політиці, інституціональній перебудові провладних інститутів вироблення ними стратегії розвитку. Суспільний розвиток можна образно уявити собі як спіраль з чотирьох переплечених гілок, яка розкручується: економіки (точніше, її зростання), зміцнення держави (яке полягає, у тому числі, хоча й не тільки, у побудові ефективної дієздатної бюрократії), інститутів – насамперед, звичайно, верховенства права та інших стримувань і противаг, які змушують державу працювати на користь громадян і громадянського суспільства [7]. Означене переконливо засвідчує пріоритетність у концепті розвитку природних ресурсів інтересів усього соціуму, а не окремих осіб. Це аксіома, яку слід покласти у розвиток природоресурсної сфери в умовах формування постіндустріальної економічної моделі.

Запровадження нового концепту до організації розвитку і відновлення ПРП в Україні безпосередньо впливає на відносини власності, передусім приватної. Відомо, що нині значна кількість провладних чиновників є власниками багатьох видів природних ресурсів і віддавати їх на користь суспільних потреб вони не збираються. За допомогою владних повноважень ними всіляко гальмується проведення трансформаційних заходів. Коли ринок оголошується панацеєю від усіх бід, зазначає А. Етціоні, коли перетасування активів підриває господарські основи економіки, врешті-решт, коли питання безпеки та охорони навколишнього природного середовища віддаються на відкуп вузькому й недосконалому аналізу затрат і результатів, виникає гостра необхідність у виробленні позиції, яка б враховувала також інші фактори, крім економічних [8, с. 69, 70]. Передусім це стосується стану екології природоресурсного потенціалу. Зростає забрудненість і засміченість земельних і водних ресурсів, збільшуються викиди забруднюючих речовин зі стаціонарних і рухомих джерел, швидко накопичуються та не утилізуються відходи, втрачаються регенеративні й асимілятивні властивості фаунистики і флориністики тощо.

В Україні та областях Карпатського макрорегіону продовжує зберігатися негативна динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (табл. 1).

Таблиця 1

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря в Карпатському макрорегіоні

Регіон	Усього, тис. т				У розрахунку на км ² , т			
	2000	2005	2010	2011	2000	2005	2010	2011
Україна	5 908,6	6 615,6	6 678,0	6 877,3	9,8	11,0	11,1	11,4
Закарпатська обл.	40,7	65,9	87,1	89,4	3,2	5,1	6,8	7,0
Івано-Франківська обл.	184,8	252,2	224,9	275,9	13,3	18,1	16,2	19,8
Львівська обл.	192,9	187,6	246,3	256,6	8,8	8,6	11,3	11,8
Чернівецька обл.	35,1	33,6	44,6	45,4	4,3	4,1	5,5	5,6
Разом по макрорегіону	453,5	539,3	602,9	6 673	Ч	Ч	Ч	Ч

Джерело: [9, с. 512].

Парадокс полягає в тому, що в Україні, передусім у Карпатському макрорегіоні, за 2000–2011 рр. не збільшилася, а зменшилася кількість підприємств реального сектору, які є потенційними забруднювачами атмосферного повітря та усього довкілля. Означене переконує в потребі проведення наукових досліджень, спрямованих на пошук джерел забруднення і засмічення, а також утилізації відходів.

Найбільш складним для вирішення цього завдання було і залишається фінансове забезпечення (табл. 2).

Таблиця 2

Структура капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища за напрямками, %

Капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища	Роки			
	2000	2005	2010	2011
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0
За напрямками на:				
– охорону атмосферного повітря і клімату	17,0	30,6	41,3	39,3
– очищення зворотних вод	52,3	41,4	26,5	11,2
– поводження з відходами	2,8	10,5	17,2	18,4
– захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод	26,6	16,3	11,6	9,9
– зниження шумового і вібраційного впливу	...	...	0,4	0,6
– збереження біорізноманіття і середовища існування	0,5	0,6	0,7	0,2
– радіаційну безпеку	...	...	0,1	19,8
– науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	...	...	0,3	0,2
– інші напрями природоохоронної діяльності	0,8	0,6	1,9	0,4

Джерело: [9, с. 525].

Оцінюючи позитивно спрямування фінансових ресурсів на потреби охорони атмосферного повітря і клімату, очищення зворотних вод та поводження з відходами, ми все ж таки вважаємо, що діюча структура капітальних інвестицій не відповідає вимогам сьогодення та у своєму розвитку залишається відсталою. З приводу цього А. Гойнбі стверджував, що суспільство, яке наслідуює устрій попередніх поколінь та імітує їх соціальні цінності, приречене на загибель, а розвиток цивілізації можливий лише за орієнтації на прогресивні, якісно нові зміни [10]. Інакше кажучи, найбільш капіталомістким напрямком успішного розвитку природоресурсної сфери слід зробити науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування. При цьому не можна наукові дослідження спрямовувати виключно для підвищення економічної ефективності природоресурсної сфери. Цей процес не може бути суто механістичним, а повинен виходити з того, що природні ресурси є живим організмом, невіддільною часточкою Всесвіту, руйнування якої призведе до загибелі людства. Розвиток, що розглядається виключно як технічний і економічний процес, включаючи і сталий розвиток, – перетворюється на ніщо; такий розвиток не витримує критики. Нам необхідне більш багате і складне розуміння розвитку [11, с. 60]. Слід призупинити діючі нині в Україні критерії, які покладаються в основу розвитку ПРП і носять у абсолютній своїй більшості руйнівний, надмірно виснажливий характер. У своєму розвитку людство, використовуючи діючі засади відтворення природних ресурсів, швидко наближається до точки біфуркації, яку слід вважати критичною межею існування Всесвіту. Домінування надмірних економічних інтересів під час використання природних ресурсів без урахування вимог онтологічних законів є згубною моделлю розвитку. Саме тому новою ідеологічною платформою політики модернізації має стати відмова від стратегії розвитку, орієнтованої на безперервне зростання споживання, на користь формування раціональних стандартів життя і такої моделі добробуту, яка б дозволила користуватися всіма благами цивілізації, дбайливо ставитися до природи та її ресурсів, виховувати здорову, освічену й духовно багату людину [12, с. 21]. Нині на кону має бути завдання збереження та недопущення до подальшого забруднення й засміченості природних ресурсів, поліпшення екології.

Дослідження засвідчують, що побудова якісно нового концепту використання, відновлення та охорони природних ресурсів буде надзвичайно складним і суперечливим процесом. Складність полягає не лише у недостатності інвестування ПРП, недооцінюваності наукових досліджень, а у відсутності в суспільстві сучасних критеріїв світосприйняття. Найбільшими цінностями в суспільстві, які десятками років штучно

насаджувалися серед населення, є гроші. В Україні практично сформоване атрофоване грошочентричне суспільство. Гроші слугують мірилом багатства, величі, влади, місця в різного роду управлінських провладних структурах тощо.

Означене твердо переконує в потребі формування у країні нового, усвідомленого сприйняття розвитку, яке б забезпечувало, призупинило подальше залучення природних ресурсів для потреб економіки. Саме такі засади соціально-економічного розвитку успішно використовує багато країн світу. Йдеться про так звані засади сталого розвитку, в основу яких покладено розвиток без додаткового залучення в обіг ПРП.

Саме такі критерії соціально-економічного й екологічного розвитку були запропоновані країнами світової спільноти на Конференції ООН ще в останній чверті ХХ століття. Разом з тим, як засвідчують дослідження, не всі країни забезпечують розвиток через відхід від матеріальних до постматеріальних цінностей, які дедалі більшою мірою визначають поведінку сучасної людини. Щоб цього досягти, потрібно змінити ментальність сучасної людини, її пріоритети, «смак щастя»: це відбудеться тоді, коли цінність будь-якої речі чи діяльності сприйматиметься більшістю, і особливо елітами, не лише як індивідуальна корисність, але й на основі тих зовнішніх ефектів, які виникають у процесі його виробництва або споживання, причому як матеріального, так і нематеріального характеру; коли суспільство відійде від технократичного шляху розвитку [13, с. 54]. Нинішній шлях розвитку природоресурсної сфери в Україні, на нашу думку, є хибним, небезпечним, про що переконливо засвідчує зростання кількості техногенних та екологічних катастроф.

Забезпечення успішного відтворення природних ресурсів в Україні у період формування постіндустріальної економічної моделі потребує більш дієвої участі в цьому процесі державних структур, органів місцевого самоврядування, громадськості. Аналіз засвідчує, що нині ці інституції недостатньо переймаються проблемами розвитку природних ресурсів, які б забезпечували інтереси усіх громадян країни. Більше того, часто у скритій і відкритій формах чиновники лобіюють перехід природоресурсної сфери на постіндустріальні критерії відтворення ПРП. Представники вищого політичного й адміністративного істеблішменту, використовуючи своє службове становище та необізнаність пересічних громадян щодо їх прав на частину національного багатства, сконцентрували у своїх руках найбільш ліквідні активи, де, здебільшого, має місце рента природа доходів [14, с. 50]. На нашу думку, це і є одна з ключових проблем, що гальмує, унеможлиблює повноцінне переведення процесу розвитку природоресурсної сфери у формат постіндустріальної економічної моделі. Запровадження концепту розвитку природоресурсної сфери слід розпочинати з очищення державної і місцевої влади від недобросовісних чиновників, які гальмують імплементацію постіндустріальних засад використання, збереження, відновлення та охорону природного багатства. Зрозуміло, що процес очищення, люстрації осіб, які перебувають на державній службі, буде непростим, суперечливим, оскільки абсолютна більшість із них не зможе відмовитися від власних привілеїв на користь інтересів суспільства. Однак іншої альтернативи немає. За інших умов імплементація нового концепту розвитку природоресурсної сфери в нашій країні з використанням постіндустріальної економічної моделі приречена на невдачу.

Висновки. Діючі засади функціонування природоресурсної сфери в Україні засвідчують про невідповідність їх вимогам сьогодення. В абсолютній своїй більшості вони ґрунтуються на екстенсивній, виснажливій, безперспективній моделі економічного розвитку. Складність полягає в тому, що з кожним роком зростає потреба залучення нових обсягів і видів природних ресурсів в економічну сферу. Як результат, зменшуються запаси ПРП, має місце погіршення екології. Зрозуміло, що є певна межа, міра вичерп-

ності природних ресурсів, переступ через які може стати причиною дисбалансу в природоресурсній сфері, загострити вирішення соціально-економічних завдань. У зв'язку з цим у країні нагальним постало питання переходу на нові теоретично-методологічні й практичні засади використання, відновлення, збереження, поліпшення та охорони природних ресурсів. Вирішення означеної проблеми в Україні полегшується тим, що країнами світової спільноти вироблено й затверджено на Конференції ООН у 1987 р. новий концепт суспільного розвитку, включаючи природоресурсну сферу. Однак виконання вимог і передумов запровадження нових засад відтворення й охорони природних ресурсів знаходиться на початковій стадії, оскільки не розроблено конкретного концепту переходу на постіндустріальну модель суспільного розвитку. Домінуючими при цьому продовжують залишатися матеріальні, приватні інтереси окремих високопоставлених державних чиновників, олігархів або їх груп. Як і раніше, при вирішенні матеріальних меркантильних інтересів поза увагою залишаються вимоги дотримання онтологічних законів розвитку. Найбільша складність полягає в тому, що у процесах розвитку вітчизняної природоресурсної сфери деструктивну роль виконують державні чиновники, які свідомо лобюють вимоги новітніх засад відтворення ПРП. Державними інституціями недооцінюється потреба запровадження інноваційних засад відтворення природних ресурсів, про що переконливо засвідчує хронічне недофінансування природоресурсної сфери, деструктива напрямків капітальних інвестицій. Мірилом могутності, досягнень чиновників слугують гроші, а не збереження, охорона та раціональне використання ПРП.

Зрозуміло, що такі засади мають межу-переступ, які унеможливають розвиток природоресурсної сфери. Запровадження нового концепту відтворення природних ресурсів у країні потребує:

- здійснення інвентаризації кількісного та якісного стану вітчизняної природоресурсної сфери;
- проведення люстрації чиновників державної і місцевої влади та формування якісно нової управлінської вертикалі ПРП;
- побудови концепту розвитку природних ресурсів відповідно до архітекtonіки постіндустріальної економічної моделі;
- усвідомленого прищеплення в суспільстві нових (нематеріальних) цінностей та інтересів;
- збільшення обсягів фінансування потреб відтворення ПРП із наданням пріоритетності науково-дослідним роботам природоресурсного спрямування.

Список використаних джерел

1. *Ібатулін Ш.* Передумова формування стратегічної моделі управління земельними ресурсами в Україні / Ш. Ібатулін, О. Сакаль, В. Бокоч // *Економіст*. – 2013. – № 11. – С. 46–48.
2. *Білорус О. Г.* Фінансова глобалізація: парадигмальні зрушення й ризики / О. Г. Білорус, О. В. Гаврилюк // *Фінанси України*. – 2013. – № 7. – С. 7–17.
3. *Макаренко М. П.* Різновиди використання приватної власності на землю в ринковій економіці / М. П. Макаренко // *Земельная реформа и формирование рынка земли в Украине : матер. межрегионального собрания участников Всеукр. конгресса ученых экономистов-аграрников в г. Луганске 22 дек. 2008 г.* / под общей ред. д.э.н., проф. В. Г. Ткаченко. – Луганск : Элтон-2, 2009. – С. 75–84.
4. *Кириленко І. Г.* Контури глобального три-Е (економіка-енергетика-екологія) майбутнього та перспективи України / І. Г. Кириленко // *Економіка АПК*. – 2012. – № 8. – С. 93–103.
5. *Городецький А. Є.* Антикризове регулювання і моделі посткризового розвитку Росії / А. Є. Городецький // *Економіка України*. – 2013. – № 4. – С. 67–71.
6. *Куриляк В. Є.* Вплив глобалізації на економічний розвиток України / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // *Економіка України*. – 2012. – № 9. – С. 57–69.

7. *Дубровський В.* Из чого починається розвиток / Володимир Дубровський // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – 4 жовт. (№ 36).
8. *Этциони А.* Социэкономика: дальнейшие шаги / А. Этциони // Экономическая социология. – 2002. – Том 3, № 1. – С. 69, 70.
9. *Статистичний* щорічник України за 2011 рік. Природні ресурси та охорона навколишнього середовища / відп. за вип. О. М. Прокопенко ; Державна служба статистики України. – К., 2012. – 559 с.
10. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории / А. Дж. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.
11. *Морен Э.* Образование в будущем: семь неотлаженных задач / Э. Морен // Синергетическая парадигма. – М. : Прогресс-Традиция, 2006. – С. 60.
12. *Новий* курс: реформи в Україні 2010-2015 : національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с..
13. *Носова О.* Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі / О. Носова // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 45–55.
14. *Поліщук А.* Удосконалення еколого-економічного регулювання концентрації земельної власності / А. Поліщук // Економіст. – 2013. – № 9. – С. 50–52.